

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ПРОФЕСІЇ

SPECIFICITY OF SOCIAL WORK AS A PROFESSION

На основі розгляду ознак соціальної роботи, що дозволяють визначити її як професію, запропонована їх класифікація в єдності організаційних, змістовно-процесуальних, суб'єктних характеристик. Для уточнення особливостей соціальної роботи здійснено аналіз структури, в якій виділяється суб'єкт, предмет праці, знаряддя праці та її продукт. Доведено, що соціальна робота як професія має гуманістичний, контекстуальний, творчий, інтегративно-комплексний характер, неоднозначний характер процесу і результату діяльності.

Ключові слова: професія, ознаки професії, соціальна робота, соціальна допомога, особливості соціальної роботи.

На основе рассмотрения признаков социальной работы, которые позволяют определить её как профессию, предложена их классификация в единстве организационных, содержательно-процессуальных, субъектных характеристик. Для уточнения особенностей социальной работы проана-

лизирована структура профессии, в которой выделяется субъект, предмет труда, орудия труда и его продукт. Обосновано, что социальная работа как профессия имеет гуманистический, контекстуальный, творческий, интегративно-комплексный характер, неоднозначный характер процесса и результата деятельности.

Ключевые слова: профессия, признаки профессии, социальная работа, социальная помощь, особенности социальной работы.

On grounds of attribute of social work a profession, was proposed their classification in the unity of organizational, substantive and procedural, subject characteristics. Was analyzed the structure of the profession in which stands the subject, the subject of labor, tools and its product. Were identified especially social work. Social work as profession is humanistic, contextual, creative, integrative and complex, ambiguous nature of the process and results of activities

Key words: profession, features of profession, social work, social help, especially of social work.

УДК 316.77; 378

Копилова С.В.,

к. пед. н., доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Актуальність теми. На певному етапі розвитку суспільства, що характеризувався переходом державної економіки до ринкової, а також різким загостренням соціальних проблем, соціальна допомога як форма соціальної діяльності трансформувалася у вид найманої праці та утворилася професія – соціальна робота. Її існуюча модель увібрала в себе елементи попередньої, де технології допомоги розвивалися переважно на основі задоволення потреб (соціальне забезпечення), а також елементи систем соціального захисту європейських країн і сучасні елементи сприяння, організації й контролю, захисту та підтримки. Виникає необхідність теоретичного осмислення сутності нового соціального феномену, що може бути здійснене через виділення та аналіз особливостей соціальної роботи.

Ступінь розробленості проблеми. Розгляду соціальної роботи як професії присвітили свої дослідження О. Ярська-Смирнова, Д. Мілерсон, В. Болучевська, Г. Червякова, В. Бетурлакін. Теоретичні засади соціальної роботи обґрунтовуються у працях І. Зимньої, М. Фірсова, Є. Холостової, В. Курбатова тощо.

Мета статті – на основі розгляду структури соціальної роботи як професії встановити її особливості.

Існують різні підходи до виділення особливостей професії «Соціальна робота».

В. Бетурлакін серед індикаторів соціальної роботи, що відрізняє її від інших видів діяльності? виділяє такі: практична допомога у широкому смислі цього слова: вона може бути як моральною, так і матеріальною, фінансовою та будь-якою іншою; партнерські відношення з клієнтом; спонукання клієнта до соціальної активності; визнання права клієнта на прийняття чи відмову в допомозі; втручання в особисте життя клієнта допустиме тільки з його згоди; наявність системи цінностей та професійна етика, заснована на цінностях [1]. Запропоновані особливості не систематизовані і не мають функціональної повноти. Хоча мова йде про особливості діяльності, поза увагою залишилися особливості, пов'язані з її засобами та результатом.

О. Ярська-Смирнова вказує на внутрішню різноманітність, контекстуальність за своєю природою професії «Соціальна робота» [8]. А. Флекснер виділяє інтелектуальний, альтруїстичний характер і високий ступінь особистісної відповідальності. Існує думка про суперечливість професії «Соціальна робота», оскільки професійні працівники постійно здійснюють вибір між інтересами клієнтів та суспільства в цілому [2]. Г. Червякова вказує на глибинну гуманістичну спрямованість, безпосереднє «включення спеціалістів у життя своїх клієнтів». Це не тільки робота, а й покликання, стан душі,

що дає почуття причетності та відданості цій роботі [6]. В. Курбатов вважає специфічним характер процесу соціальної дії та інтеракцій між спеціалістом і клієнтом: на відміну від суб'єкт-об'єктних стосунків, які властиві іншим видам соціономічних професій у зв'язку з актом прийняття рішень у процесі дії, в соціальній роботі домінують суб'єкт-суб'єктні стосунки, за яких клієнт зберігає за собою право або перевагу при прийнятті рішень. Автор зазначає, що професійна діяльність у сфері соціальної роботи має посередницький характер як наслідок інтегральності та пограничності, спрямованості на цілісну людину й орієнтації на життєві проблеми реальних людей [5, с. 50]. В. Клінініпа переконує, що соціальна робота інтегрує в собі соціально-психологічну й соціально-педагогічну допомогу, соціокультурну діяльність, соціально-економічну та правову підтримки.

Як видно, зазначені вище особливості соціальної роботи достатньо різноманітні і несистематизовані. Крім того, авторами не вказується підґрунтя для їх виділення, що ставить під сумнів можливість віднесення вказаних характеристик до низки особливостей. Чисельність і неоднозначність трактовок свідчить про незавершеність процесу ідентифікації соціальної роботи як професії. Для уточнення особливостей соціальної роботи необхідно проаналізувати структуру, в якій виділяється суб'єктний (суб'єкт, що здійснює цілепокладання) та об'єктний (предмет праці, знаряддя праці та її продукт) компоненти.

Проаналізуємо зв'язок суб'єкта і предмета праці. Суб'єктом соціальної роботи як професії є працівники соціальних служб – спеціалісти, що мають професійну підготовку (вищу або середню спеціальну освіту) і виконують свої обов'язки за плату. З урахуванням виділених попередньо ознак професії, у такій ролі виступають особи, які пройшли курс навчання, що засвідчено одержанням відповідного документу, який визнаний професійною спільнотою.

Об'єктом соціальної роботи як професії за класифікацією Є. Климова є людина. З урахуванням цього, соціальну роботу слід віднести до професій гуманітарного типу (за класифікацією В. Осницького), де переважають суб'єкт-суб'єктні взаємодії, процеси перетворення світу людських відношень. Це означає, що соці-

альна робота підпорядковується «логіці відношень» та «логіці прийнятності», що відрізняється від логіки доказовості і причинно-наслідкових зв'язків, яка домінує в технічних видах праці. У гуманітарному типі праці діяльність у зв'язку зі специфікою суб'єкт-суб'єктної взаємодії та предмета, суть якого складає світ людських стосунків, який включає ставлення людини до самої себе й до оточуючого світу, тобто особистість людини і культуру в цілому як систему значень та смислів людського існування. Це дозволяє серед особливостей професії виділити її гуманістичний характер, який зумовлює певні вимоги до суб'єкта соціальної роботи й погляди на її об'єкт.

З одного боку, професійна допомога вимагає цілісного бачення ситуації життєдіяльності, її системного аналізу, здатності аналізувати соціально-політичний контекст життєвого досвіду клієнта, розпізнавати маргінальність позиції, розуміти дискримінаційні засоби висловлювань, що вживаються науковою та політичною експертизами [7]; здатність брати до уваги всі існуючі альтернативи, рефлексію випадку. З іншого боку, соціальна робота передбачає розуміння іншого та співпереживання його стану, здійснення постановки себе на місце клієнта. Звідси виникає суперечність між підготовкою фахівців до виконання конкретних функцій та обов'язків у межах заданих нормативних параметрів та необхідністю керуватися альтернативним еталоном, який у своїй основі має певну ціннісну систему, засновану на уявленнях про природу суспільства та поведінку людини. Це означає, що соціальна робота має специфічну систему цінностей, яка вимагає осмислених способів їх реалізації в кожній конкретній ситуації. Саме ця особливість зумовлює суперечливість соціальної роботи, адже за родом своєї діяльності соціальні працівники захищають клієнтів іноді всупереч офіційно існуючим стандартам, відповідно до різноманітних потреб та інтересів конкретної особистості. За родом своєї діяльності соціальні працівники діють виходячи з інтересів конкретних людей, маневруючи між ними та вимогами державних структур. Професійна система цінностей дозволяє соціальним працівникам залишатися незалежними та володіти необхідними критичними навичками. Насамперед, ціннісні установки, опосе-

редкуюючи нормативні вимоги, визначають професійний підхід до надання допомоги людині.

О. Ярська-Смирнова підкреслює, що професія передбачає комбінацію теоретичного й практичного знання, професійних цінностей, когнітивної та поведінкової компетентності у специфічних обставинах, що вимагають досягнення взаєморозуміння та домовленості. До особливостей професії автор відносить: 1) цілісність знань, умінь, професійних цінностей та компетентності; 2) узгодження їх застосування відповідно до специфіки ситуації [8, с. 94]. В. Старшинова теж вказує, що навчання соціальній роботі передбачає засвоєння цінностей, які є базовими орієнтирами для освіти в цій галузі. Специфічні стосунки з об'єктом будуються на основі системи цінностей і норм, неформальних правил та смислів.

Отже, взаємозв'язок суб'єкта і предмету праці, будучи опосередкованим специфічною системою цінностей, визначає гуманістичний і контекстуальний характер соціальної роботи.

Подальший аналіз здійснимо стосовно зв'язку «суб'єкт праці – знаряддя праці». Специфіка предмету праці накладає відбиток на особливості знарядь праці. Під знаряддям праці розуміють частину засобів виробництва, за допомогою яких людина впливає на об'єкти, предмети праці. Знаряддя як засоби, що збільшують природну силу людини, перетворюють предмет праці і дозволяють одержати продукт праці. Враховуючи специфіку предмета праці (більш коректно буде навіть говорити про об'єкт праці, в якості якого виступає інша людина), в соціальній роботі доцільно характеризувати засоби діяльності. Під засобами діяльності розуміють матеріальні, енергетичні або інформаційні утворення, за допомогою яких реалізується діяльність. Ресурси розглядаються як допоміжний засіб; доступні засоби, запаси, до яких можна звернутись у разі необхідності; все те, що може допомогти досягти результату. Отже, більш широким є поняття «засоби», за допомогою яких реалізується діяльність. Ресурси слід розуміти як такі, що є в наявності і можуть бути використані поруч із засобами для досягнення результату.

Підходи до характеристики засобів соціальної роботи не можна вважати

однозначними. Узагальнюючи різні тлумачення, можна виділити три домінуючі позиції: згідно з першою, в якості засобів розглядаються матеріально-речові і комунікативні інструменти, згідно з другою – особистість професіонала, згідно з третьою – методи й технології соціальної роботи.

В. Корнещук головними засобами вважає вербальні й невербальні засоби спілкування. В. Нікітін указує, що використовуються матеріально-речові, біологічно-медичні, психічні, педагогічні, організаційні та інші засоби [2, с. 41]. В. Купріянов в якості засобів розглядає соціальні послуги, виплати, пільги. П. Павленок указує на такі засоби, що дозволяють досягти мети: ділові зв'язки, особисті контакти, слова, прийоми психотерапії [5, с. 20]. Як зазначає Г. Черв'якова, функцію засобів виконують фонди закладів соціального обслуговування, соціального забезпечення та в цілому соціальної сфери (охорона здоров'я, освіта) [6, с. 9]. Але таке розуміння є дещо неточним, адже мова повинна йти не про самі ресурси, а про засоби їх активізації. Для надання допомоги можуть бути активізовані різні суспільні ресурси: фінансові, матеріальні, організаційні.

Друга група дослідників зазначає, що основним засобом професійного впливу є особистість соціального працівника, значення якої в умовах недостатньої сформованості соціальної роботи як соціального інституту в суспільстві підсилюється. Г. Болучевська зазначає, що засоби діяльності в соціономічних професіях мають переважно внутрішній, функціональний характер. Засобом є сама людина, її психічні або особистісні властивості та здібності, але це не означає відсутності зовнішніх засобів, які мають підлеглий характер; внаслідок абстрактності, згорнутості операційної сторони діяльності, особливістю засобів даного типу професій є те, що вони виникають у результаті творчого пошуку конкретного професіоналу. Уважаємо, що психічні та особистісні властивості соціального працівника слід розглядати в якості ресурсу, що виконує допоміжну функцію, проте його значення в деяких випадках може бути визначальним. Функцію ресурсів у соціальній роботі можуть виконувати професійні здібності, професійна свідомість, потенційна енергія, яка існує в емоційній сфері особистості [6]. У соціальній роботі

внутрішні ресурси при їх оптимальній організації можуть компенсувати нестачу зовнішніх засобів допомоги або навпаки: при низькому рівні організації внутрішніх ресурсів переваги зовнішніх можуть виявитися незатребуваними.

Третя група авторів у якості засобів соціальної роботи розглядають прийоми, способи дій для досягнення мети. Це можуть бути методи, до яких традиційно відносять: індивідуальні, групові, обшинні (М. Фірсов). Згідно з іншим підходом виділяють: педагогічні, психологічні, соціологічні, соціально-економічні, організаційно-розпорядчі методи соціальної роботи (Є. Холостова). Г. Черв'якова вважає, що засобами служать конкретні дії спеціалістів, утілені в технологіях соціальної роботи [6, с. 9]. Існують такі психологічні засоби професійної діяльності: операції та дії, що здійснюються людиною в процесі праці, й більш великі їх утворення – способи, прийоми, уміння і навички; техніки – сукупність прийомів, умінь, навичок, що застосовуються людиною для розв'язання окремих поставлених завдань професійної діяльності й професійного спілкування; технології – чітке планування спеціалістом психологічної сторони виробничого процесу та підпорядкування поставленим системам цілей його змісту й методів, контроль за досягненням поставлених цілей [6]. Приймаючи останню позицію, в якості засобів професійної діяльності доцільно розглядати методи і технології соціальної роботи.

Зв'язок суб'єкта і засобів реалізується через постановку мети. Зауважимо, що залежно від причетності суб'єкта діяльності до цілепокладання вона може мати виконавчий і творчий характер. Якщо людина сама ставить цілі своєї діяльності – діяльність має активний, творчий характер. Якщо мета задається зовні – виконавчий, тобто діяльність на рівні окремих операцій, яка передбачає, що мета, засоби та способи задані ззовні, відповідно, ціннісно-орієнтовальні, пізнавальні, комунікативні компоненти та компоненти цілепокладання згорнуті. У соціальній роботі умови праці як прояв конкретної ситуації клієнта – специфічні, тому суб'єкт одночасно здійснює цілепокладання і забезпечує реалізацію мети; вимоги – невизначені, задані максимально вільно і важко піддаються зовнішній оцінці; можливості – обме-

жені, тому виникають суперечності. Все це зумовлює необхідність здійснення постійного вибору засобів відповідно до ситуації та прояву творчості при цьому. В. Осницький теж наголошує, що в гуманітарних типах професій, до яких належить соціальна робота, засоби виникають у результаті творчого пошуку конкретного професіонала. Сам характер проблем, з яким доводиться мати справу, не дозволяє пропонувати однозначних методів їх ефективного вирішення.

Отже, взаємозв'язок суб'єкта і засобів праці проявляється в такій особливості, як творчий характер праці.

Наступний зв'язок, на якому слід зупинитися, – «суб'єкт – продукт». Термін «продукт» переважно використовується для позначення результату трудової діяльності, пов'язаної з впливом на предмет праці. Оскільки остання орієнтована на створення матеріальних та духовних цінностей, продуктом мають виступати саме вони. З іншого боку, об'єктивно досягнутий стан, продукт процесу або діяльності, спрямованої на реалізацію мети, що застосовує для цього певні засоби, виражається через поняття результату. Результат є функцією умов процесу або функцією самої діяльності та засобів реалізації мети, що застосовувались у ній.

В. Нікітін результатом впливу вважає набуття людиною соціальності, в якій виражається діалектична єдність таких компонентів, як соціальна свідомість (почуття, настрої, мислення, ідеал), соціальна поведінка (соціальне функціонування), набуті окремою людиною або групою, спільнотою, що дозволяють їм по черзі або одночасно досягти того або іншого ступеня соціального добробуту. Останнє не повинне зводитися до матеріально-речових показників, які є умовами, а не характеристикою соціальності. Термін «соціальне благополуччя» вказує на конкретне становище людини як члена суспільства, характеризує його соціальну значимість та активність серед інших людей [2, с. 5-6]. Висловлені думки заслуговують на увагу, зокрема щодо інтегрального характеру одержаного результату, в якому поєднані характеристики свідомості й поведінки.

У якості результату у професійному вимірі діяльності розглядалися: задоволення потреб та інтересів і вирішення проблем, набуття соціальності чи соціальної суб'єктності, реалізація прав та усунення

дискримінації, компенсація недостачі, відновлення соціальних зв'язків і подолання соціального виключення, виконання соціальних ролей. Кожне з тверджень є правильним залежно від того, яка існувала причина порушення життєдіяльності: порушення соціалізації, недостатність ресурсів, обмеження у спілкуванні, пізнанні, праці тощо. Напевне, інтегрованим результатом усунення обмежень має бути набуття особистістю свободи. Цей результат зазвичай віддалений у часі. Крім того, виконання професійних завдань пов'язані із взаємодією з людиною, що має власну індивідуальність і здатність протистояти будь-якому впливу, навіть за наявності чітких цілей у професіях означеного типу, порівняно з іншими професіями, процес діяльності та її результат характеризуються високим ступенем невизначеності. Доходимо висновку, що взаємозв'язок суб'єкта і продукту праці характеризується високим ступенем невизначеності процесу надання соціальної допомоги і, відповідно, ймовірнісним характером очікуваних результатів. Отже, мова йде про неоднозначний характер процесу і результатів соціальної роботи.

Ще одну особливість можна виявити на основі аналізу зв'язку «предмет – засоби – продукт», який у сукупності утворює об'єкт соціальної роботи. Цілісність людини та неповторність життєвої ситуації зумовлюють необхідність застосування різноманітних засобів, що позначається на ступені різноманітності соціальної роботи. Вона представляє єдність соціально-психологічної й соціально-педагогічної допомоги, соціокультурної діяльності, соціально-економічної і правової підтримки. У характеристиці професійної соціальної роботи слід акцентувати увагу на рівні роботи з індивідом, групою, локальною спільнотою, кожному з яких відповідає власний метод і технологія. Специфіка зв'язку компонентів об'єкта професії може бути позначена як інтегративно-комплексний характер соціальної роботи. На нашу думку, цей термін узагальнює й узгоджує такі характеристики соціальної роботи, як внутрішня різноманітність, інтегральність, пограничність, комплексність, спрямованість на цілісну людину.

Висновки. Аналіз значимих зв'язків між компонентами професій дозволив

виділити особливості соціальної роботи як професії: гуманістичний, контекстуальний, творчий, інтегративно-комплексний характер, неоднозначний характер процесу і результату діяльності.

Оскільки в системі професійної підготовки забезпечується формування нової якості суб'єкта, насамперед, для встановлення критерію системи професійної підготовки, необхідно орієнтуватися на ті особливості, які визначаються зв'язками суб'єкта праці: гуманістичний, творчий характер праці, неоднозначний характер процесу і результату праці. Численність ознак зумовлює інтегрований характер прогнозованого критерію. В якості такого ми виділяємо професійний творчий потенціал фахівця із соціальної роботи. У понятті потенціалу втілена сукупність не тільки функціонально-операціональних, а й емоційно-вольових та ціннісно-орієнтувальних характеристик особистості, а ознака «творчий» характеризує найвищий рівень професійно-особистісного розвитку, якого здатна досягти особистість за певних умов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бетурлакин В.В. Актуальные проблемы профессионализации социальной работы / В.В. Бетурлакин // Вопросы научной теории и социальной практики. – БИТТУ СГТУ. – Вып. 2. – Саратов: Научная книга, 2005. – С. 31–40.
2. Никитин В.А. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов : учебное пособие / В.А. Никитин. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2002. – 236 с.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Аз; Издание 3-е, стер., 1996. – 928 с.
4. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П.Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 560 с.
5. Социальная работа : учебное пособие / под общ. ред. проф. В.И. Курбатова. – 4-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 480 с.
6. Червякова Г.А. Введение в профессию «Социальная работа» : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Г.А. Червякова. – М. : Издательский центр «Академия», 2012. – 192 с.
7. Ярская-Смирнова Е.Р. Профессионализация социальной работы в России / Е.Р. Ярская-Смирнова // Социологические исследования. – 2001. – № 5. – С. 86–95.
8. Ярская-Смирнова Е. Теория и практика социальной работы: исследование «скрытого знания» / Е. Ярская-Смирнова, П. Романов // Антропология профессий : сб. науч. статей ; под ред. П.В. Романова, Е.Р. Ярской-Смирновой. – Саратов – Центр социальной политики и гендерных исследований : Научная книга, 2005. – 464 с.